

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבעי

פרשת בא, תשס"ח
מספר 738מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ליל שמרים

"ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים. ליל שמרים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים הוא הלילה הזה לה' שמרים לכל בני ישראל לדרתם" (יב:מא-מב).
מהו ליל שימורים? שאלה זו נשאלת בגמרא, במדרש ואצל רבים מן הפרשנים.
היום אנו מקשרים בין ליל הפסח – ליל הסדר, למונח ליל שימורים. בהשאלה הגיע המונח ככינוי ל'תיקון ליל שבועות', שבו נעורים כל הלילה ללימוד. מכאן נהפך הכינוי לפי מילון אבן-שושן ל'ליל של צרות ללא שינה'. בקונקורדנציה של מנדלקורן נמצא קשר "לאשמורת הליל שבו נעשו הנסים". כיוון שהמונח הוא יחידי במקרא, מתברר שרבו הפירושים והדעות בדבר משמעותו.

במסכת ראש השנה (יא ע"ב) מובאות שתי דעות של שניים מגדולי התנאים: ר' יהושע אומר: "בניסן נגאלו ובניסן עתידין להגאל, מנלן? אמר קרא 'ליל שימורים' ליל המשומר ובא מששת ימי בראשית". ר' יהושע מייחס את המילה "שימורים" שמופיעה פעמיים לשתי גאולות: אחת לגאולת מצרים ואחת לגאולה העתידה. אבל ר' אליעזר על אותו פסוק אומר: "לילה המשומר ובא מן המזיקין". כוונתו, שבליילה הזה, 'ליל הפסח', אנו מוגנים ושמורים מפני המזיקים. לדעה זו מצטרף לאחר מכן האמורא רב נחמן: "אמר קרא 'ליל שימורים' ליל המשומר ובא מן המזיקין" (פסחים קט ע"ב).

גרסה מפורטת לדברי ר' יהושע ור' אליעזר יש במכילתא דר' ישמעאל, בא (מס' דפסחא, פרשה יד):

'ליל שמרים הוא לה' – בו נגאלו ובו עתידין להגאל – דברי יהושע, שנאמר 'הוא הלילה הזה לה'". רבי אליעזר אומר: בו נגאלו, לעתיד לבא אין נגאלים אלא בתשרי, שנאמר 'תקעו בחודש שופר וגו' (תה' פא:ד) מפני מה? 'כי חק לישראל הוא וגו' ומה תלמוד לומר 'הוא הלילה הזה לה'?" אלא הוא הלילה שאמר הקב"ה לאברהם אבינו: אברהם, בלילה הזה אני גואל את בניך, וכשהגיע הקץ לא עכבן הקב"ה כהרף עין. 'שמרים לכל בני ישראל לדרתם' – מגיד שכל ישראל צריכים להשתמר בו.¹

כאן נוספו לדברי ר' אליעזר שני נימוקים הן לגאולה העתידה הן להבטחה שניתנה עוד לאברהם. משמעות נוספת יש בתנחומא בדגש על הנסים שנעשו בלילה הזה (ורשא, בלק סימן ח):
'ויבא א-להים אל בלעם ליל וגו' – זה שאמר הכתוב 'ליל שמרים הוא לה' (שמ' יב:מב) – וכל הנסים שנעשו לישראל להפרע מן הרשעים בלילה היו, 'ויבא א-להים אל לבן הארמי בחלום הלילה' (בר' לא:כד) וכתוב 'ויבא א-להים אל אבימלך בחלום הלילה' (בר' כ:ג), וכתוב 'ויחלק עליהם לילה' (בר' יד:טו), וכתוב 'ויהי בחצי הלילה' (שמ' יב:כט).

¹ שאלת עיתוי הגאולה העתידה – בניסן או בתשרי, כבר נידונה בין ר' אליעזר לר' יהושע במסכת ראש השנה יא ע"א: "ר' אליעזר אומר: בתשרי נברא העולם, ובתשרי עתידין להגאל", ואילו ר' יהושע אומר: "בניסן נברא העולם ובניסן עתידין להגאל".

עוד מקבילות וגרסאות יש במדרשים – בילקוט ובפתיחתא דאיכה רבה. גרסה אחרת ומבטיחה יש בשמות רבה (פרשה יח סימן יב):²

וביום שירדו למצרים, בו ביום עלו ובו ביום יצא יוסף מבית האסורים, לכך הוא הלילה הזה שמחה לכל ישראל שנאמר: 'הוא הלילה הזה לה', שְׁמֵרִים לכל בני-ישראל לדרתם' (יב:מב). בעולם הזה עשה להם נס בלילה, שהיה נס עובר, אבל לעתיד לבוא הלילה נעשה יום, שנאמר: 'והיה אור-הלבנה כאור החמה, ואור החמה יהיה שבעתים, כאור שבעת הימים' (ישע' ל:כו) – כאור שברא הקב"ה בתחלה וגנוזו בגן עדן.

מה ראה לומר 'ליל שְׁמֵרִים הוא לה'?' שבו עשה גאולה לצדיקים, כשם שעשה גאולה לישראל, כשיצאו ממצרים; ובו הציל לחזקיהו, ובו הציל לחנניה וחבריו מכבשן האש, ובו הציל לדניאל מגב האריות, ובו משיח ואלהיה מתגלים, שנאמר: 'אמר שְׁמֵר: אתא בקר וגם לילה' (ישע' כא:יב).

הנוסח האופטימי הזה מובא בשם ר' שמואל בן נחמן (אמורא ארץ-ישראל). לבד מן האלמנט של שמחה, אור, גאולה והצלה, הוא מביא בשורה לעתיד: בלילה הזה, ליל שימורים, משיח ואלהיה מתגלים!

לסיכום הדעות בגמרא ובמדרש: לפי ר' יהושע "ליל שימורים" נועד לשתי הגאולות – גאולת מצרים והגאולה העתידה, ושתייהן בניסן. לפי ר' אליעזר, ייחודו של ליל השימורים שהוא נועד להגן עלינו מפני המזיקים.

לדעה זו, כאמור, מצטרף גם ר' נחמן. מעניין שדעה זו אף נתקבלה בהלכה: בשו"ע נאמר: "ליל המשומר מן המזיקין, ובלילה זה אין לחשוש לסכנה" (או"ח תפא ב).

התלבטות בדבר משמעות המונח ניכרת גם בתרגומים ואצל הפרשנים. אונקלוס מבאר בפשוט: "ליל נטיר" משמע שהלילה נשמר לעת הזאת על ידי ה' כדי להוציאם ממצרים. בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל, נאמר (בתרגום חופשי):

הלילה הזה נקרא 'ליל שְׁמֵרִים' כי הוא נשמר עבור ארבע התגלויות. א. התגלות ריבון העולם לבריאת העולם. ב. ההתגלות לאברהם. ג. ההתגלות במצרים במכת בכורות. ד. ההתגלות שתבוא בעתיד לגאולת ישראל מן הגלויות.³

רש"י מסתמך על גרסת הגמרא והמדרש כפי שהובאו לעיל.

רשב"ם ורמב"ן מדגישים את רעיון הציפייה. כלומר, כשם שה' המתין ללילה זה כדי להוציאם ממצרים, כך בני ישראל מצפים ללילה הזה כדי לחוג בו את הפסח.

ספורנו (בהסתמך על הנאמר במסכת ראש השנה יא) מדגיש את הציפייה לשתי הגאולות – הראשונה להוציאם ממצרים, והשנייה לגאולתם העתידה.

ראב"ע בפירושו הארוך אומר (בהסתמך על הגדת הפסח): "ויש מפרשים, שלא יישנו רק יודו ויספרו גבורות השם בצאתם ממצרים. וככה רמזו חכמינו ז"ל, הגיע זמן קריאת שמע של שחרית". נראה שראב"ע הוא הראשון שמפרש את הביטוי הזה במשמעות שמקובלת גם היום: לילה המוקדש ללימוד.

החזקוני הולך בדרכו של ראב"ע ומפרש "ליל שימורים" שישמרו אותו לילה שלא יישנו אלא יודו ויספרו את הנסים והגבורות שעשה אלוקים לנו באותו לילה.

כפי שאמרנו לעיל, הסיבה לדעות השונות על מובנו של המונח "ליל שימורים" היא שהמונח יחידאי במקרא (פעמיים בפסוק אחד), ולכן יוצר קושי בהבנתו. קושי אחר הוא שבהופעתו הראשונה בפסוק הוא נקשר אל ה', ובפעם השנייה הוא נקשר לבני-ישראל.

בנימין סלנט
קיבוץ סעד

² מהדורת א"א הלוי, הוצאת "מחברות לספרות", 1959.
³ התרגום הירושלמי מדבר גם הוא בארבע התגלויות, אבל בניסוח ארוך ושונה.